

УДК 625.8

**БИШКЕК-ОШ АВТОЖОЛУ – КЫРГЫЗСТАНДЫН КҮРӨӨ ТАМЫРЫ ЖАНА
ОПУРТАЛДУУЛУК БУЛАГЫ**

*Аширалиев Абдиумаматкадыр - т.и.д., доцент,
e-mail: mamat_a@mail.ru*

*Турдукулова Айсулу Абдыразаковна - улук окутуучу
Алиев Медетбек Кочкорбаевич - окутуучу
Б.Осмонов атындагы ЖАМУ, Жалал-Абад шаары,
Кыргыз Республикасы*

***Аннотация.** Автокырсыктар көрсөткүчтөрү боюнча Кыргызстандын дүйнөлүк статистикадагы ээлеген абалы, Бишкек-Ош автожолунун Кыргызстан үчүн зор мааниси жана андагы болуп туруучу автокырсыктардын сандык жана пайыздык көрсөткүчтөрү, алардын автожол аралап өткөн райондор, айылдар, шаарлар боюнча көрсөткүчтөрү талданып, кээ бир көрсөткүчтөрүн жакшыртууга сунуштар берилген.*

***Түйүндүү сөздөр:** автожол, Бишкек-Ош автожолу, автоунаа, жол кыймылы, автокырсык, статистика.*

**АВТОДОРОГА БИШКЕК-ОШ – АОРТА КЫРГЫЗСТАНА И ИСТОЧНИК
ОПАСНОСТЕЙ**

*Аширалиев Абдиумаматкадыр - д.т.н., доцент,
Турдукулова Айсулу Абдыразаковна – ст. преподаватель,
Алиев Медетбек Кочкорбаевич - преподаватель,
ЖАГУ имени Б.Осмонова, г.Жалал-Абад,
Кыргызская Республика*

***Аннотация.** Проведен анализ статистики показателей автоаварий, положения и места Кыргызстана по показателям автоаварий в мировой статистике, значения автодороги Бишкек-Ош для Кыргызстана, численные и процентные значения автоаварий в районах, городах и селах, через которые проходит автодорога Бишкек-Ош, а также внесены предложения по улучшению некоторых показателей.*

***Ключевые слова:** автодорога, автодорога Бишкек-Ош, автотранспорт, дорожное движение, автоавария, статистика.*

MOTORWAY BISHKEK-OSH is AORTA of KYRGYZSTAN And SOURCE of DANGERS

**Ashiraliev Abdiumamatkadyr - Doctor of Technical Sciences,
Professor of the Department Department
of Jalal-Abad State University, e-mail: mamat_a@mail.ru.
Turdukulova Aisulu Abdyrazakovna
senior lecturer of the Department of Jalal-Abad State University
Aliev Medetbek Kochkorbaevich
lecturer of the Department of “Jalal-Abad State University**

***Annotation.** An analysis is conducted analysis of statistics of indexes of auto-accidents, positions and places of Kyrgyzstan on the indexes of autoaccidents in world statistics, value of motorway Бишкек-Ош for Kyrgyzstan, numeral and percent values of autoaccidents in districts, cities and villages through that a motorway passes BISHKEK-OSH, and also suggestions are brought in on the improvement of some indexes.*

Keywords: motorway, a motorway Bishkek-Osh, motor transport, travelling motion, autoaccident, statistics.

Маселенин көгөйлүүлүгү

Ар бир адамдын турмушу, кайсы заманда болбосун, бир жерден экинчи жерге барып зарыл маселелерди чечүү, бир жерден экинчи жерге керектүү жүктөрдү ташуу менен жүрөөрү шексиз. Күндөлүк турмуштагы жүргүнчү болуп жүрүү, жүк ташуу, заманына жараша ар кандай унаанын жардамы менен жүргүзүлөөрү да талашсыз.

Илгерки убактарда ташуучу унаа катары *жер бетинде*: ат, төө, өгүз, пил, качыр, эшек сыйактуу жаныбарлар; *абада* – аба шары, дирижабль сыйактуу жабдыктар; *сууда* – салдар, паромдор, жел кайыктар жана кемелер пайдаланылган болсо, азыркы заманда *жер бетинде*: шайтан араба (велосипед), мотороллер (скутер), автомобиль, электро-мобиль, поезд, троллейбус, трамвай; *жер алдында*–метро; *абада*–учак жана тик учак, *сууда*–механикалык паромдор, жогорку сыйымдуулуктагы жүк ташуучу кемелер (танкерлер), жүргүнчү ташуучу суу кемелер (лайнерлер) колдонулат.

Кандай унаа болбосун, түрүнө карабай, аны коопсуз пайдалануу эрежелери иштелип чыгып, ал эрежелер сакталбаган учурларда унаа кырсыкка учурап, кыйраган болсо: ал адам өлүмүнө, материалдык чыгымдарга жана экологиялык ууланууларга алып келген учурлары, тилекке каршы, турмушта көп эле кездешүүдө.

Кыргыз Республикасы тоолуу өлкө болгондуктан, унаанын башка түрлөрү кеңири өнүгө албагандыктан, жүргүнчү жана жүк ташуу негизинен (96 %) автоунаасын колдонуу менен жүргүзүлөт [1].

Автоунаа, тилекке каршы, артыкчылыктары менен катар эле эң кооптуу унаага айланып, адам өлүмүн алып келүү бойунча жүрөк-кантамыр ооруларынан кийинки эле орунга көтөрүлүп бараткандыгы дүйнө өлкөлөрүнүн баарын терең ойго салууда.

Жыйынтыктап айтканда, автокырсыктардын санын кыскартуу жана кесепеттеринин таасирин азайтуу дүйнө жүзүнүн бардык өлкөлөрүндө, анын ичинде Кыргыз Республикасында да, тынымсыз изилдөөнү талап кылган, эң көйгөйлүү (актуалдуу) маселе болуп эсептелет.

Изилдөө объекти, максаты жана маселелери

Бул макалада *изилдөө объектиси* катары Бишкек-Ош автожолунун эң татаал жана кооптуу деп эсептелген, 370 км ге жакын узундукту камтыган, Жалал-Абад облусунун аймагындагы бөлүгү кабыл алынды.

Изилдөө маселеси (предмети) – Бишкек-Ош автожолунун Жалал-Абад облусунун аймагындагы жол кыймылындагы автокырсыктар жана алардын себептери.

Изилдөө максаты - Бишкек-Ош автожолунун Жалал-Абад облусунун аймагындагы бөлүгүндө автокырсыктардын, андан каза болгондордун жана жабыркагандардын санын азайтуу.

Бул максатка жетүү үчүн *аткарылуучу иштер*:

- автокырсыктар көрсөткүчтөрү бойунча Кыргызстандын дүйнөлүк өлкөлөр арасындагы ээлеген ордун тактоо;
- Бишкек-Ош автожолунун Жалал-Абад облусунун аймагындагы бөлүгүнүн кырсык ыктымалдуулугунун даражаларын аныктоо методикасын иштеп чыгуу үчүн райондор бойунча бөлүктөргө бөлүү;
- автокырсыктардын себептерин изилдеп, кесепеттерин азайтуу жана жойуу үчүн сунуштарды даярдоо;
- автокырсыктардын түрлөрүн талдоонун негизинде жабырлануучу-ларды издөө-куткаруу иштерин (ИКИ) жүргүзүү технологияларын Бишкек-Ош автожолунун Жалал-Абад облусунун аймагындагы бөлүгүндөгү шарт-тарга ылайыктап, өркүндөтүү;
- автокырсыктардын кесепеттерин жойуу учурундагы куткаруучу үчүн коркунуч алып келүүчү шарттарды аныктап, аларды коопсуздандыруу иш чараларын иштеп чыгуу.

Макалада жогорудагы саналган көйгөйлүү маселелерди чечүү үчүн изилдөөлөр жүргүзүлүп, кээ бир абдан зарыл маселелерин чечүү ыкмалары жана жолдору анык-талды.

Дүйнөлүк статистикадагы Кыргызстандын орду

Технотектүү кырсыктардын ичинен адам өмүрүнө эң көп коркунуч алып келген – бул автокырсыктар. Алардын бүткүл дүйнөлүк апаатка айланып баратканы саламаттык сактоо уюму (ВОЗ) тарабынан жыл сайын белгиленүүдө.

Автомобиль кырсыктары бир эле Кыргызстанда эмес, дүйнө жүзү боюнча жылдан жылга саны көбөйүп бараткан, жүрөк өйүгөн маселе болуп калды. Ар жылы Жер жүзүндө 1,3 миллионго жакын адам автокырсыктардан каза болушуп, 50 миллионго жакын адамдар жаракат алышып, жабыр тартышат. Ушул ыргак менен келе берип, 2020 жылга өлүм алып келген автокырсыктардын саны 1,9 миллионго жетип калгандыгы маалымат булактарынан белгилүү [1,2,5].

Бүткүл дүйнөлүк саламаттык сактоо уйумунун изилдөөлөрүндө, өлүм жана ири жабырлануу алып келүүчү жалпы кырсыктардын ичинен, 2030 жылга чейин, саны жана келтирген зыйандарынын өлчөмдөрү бойунча, автокырсыктар, чоң өсүш жасаган кырсыктардын бири болуп калаарын белгиленет.

Ошондуктан БУУнун Генералдык Ассамблеясынын атайын жарлыгы менен 2011-2020 жылдар аралыгы “Жол кыймылынын коопсуздугун камсыз кылуу он жылдыгы” деп жарыйаланып, 2013 жылдын 6-12 апрель күндөрү “*Жол коопсуздугунун бүткүл дүйнөлүк жумалыгы*” деп жарыйаланып, ошого тийешелүү иш чаралар ар бир өлкөдө тынымсыз өткөрүлүүдө.

Бул он жылдыкта, 2011 жылдын май айынан дүйнөнүн 110 өлкөсүндө миллиондогон адамдардын өмүрүн сактап калууга аракет жасоо үчүн башталып азыркы күндө да жигердүү уланууда. Бул иштердин алкагында жолдордун жана автоунаалардын коопсуздугун жогорулатуу, жол жана автоунаа колдонуучулардын тартиптерин жөнгө салуу жана токтоосуз жардам көрсөтүү кызматтарынын ишин жакшыртуу аракеттери тынымсыз жүргүзүлүп жатат.

Дүйнө жүзү бойунча жол кырсыктарына кеткен чыгымдар, эсептөөлөр көрсөткөндөй, өлкөлөрдө орточо ички дүң жыйымдын (ИДЖ) 1-3% түзүп, мисалы, 2020 жылга карата 518 миллиард америка долларына жеткен [2].

Автокырсыктардан каза болгондордун 90% тен ашыгы экономикалык абалы начар, өнүкпөгөн өлкөлөрдө орун алат. Өнүккөн өлкөлөрдөгү автокырсыктарга кабылгандардын көбү деле турмуш абалы начар жарандар.

Дүйнөлүк саламаттыкты сактоо уйумунун изилдөөсү бойунча 1-жадыбалда Кыргызстандагы автокырсыктардан каза болгондордун саны жана түрү бойунча маалыматтар келтирилди. Салыштуруу үчүн бир канча өлкөлөр тууралуу маалыматтар да кошо берилди. Эң тартиптүү деген өлкөлөрдүн катарына кирген Нидерландия, эң тартипсиз деген өлкөлөрдүн катарына кирген Эритрея, эң тез өнүгүп баратат деген өлкөлөрдүн катарына кирген Кытай, мурдагы СССРдин катарынан чыккан өлкөлөрдүн ичинен Россия жана Казакстан тууралуу маалыматтар да кошо келтирилди [3,7].

1- жадыбал

Автокырсыктар боюнча дүйнө өлкөлөрүнүн көрсөткүчтөрү

Өлкө	Чөлкөм	100 миң ки-шиге авто-кырсыктан өлүм саны	Жол кырсыгынан каза болгондор, %				
			4 дөңгөлөктүү унаада	Мотоцикл, скутер, мототаксиде	Велосипед тепкендер	Жөө адамдар	Башкалар
Нидерландия	Европа	4,8	46	18	24	12	0
Кытай	Азия	16,5	23	28	9	26	14
Кыргызстан	Экс ССР	22,8	55	1	1	43	0
Россия	Экс СССР	25,2	62	1	1	36	0
Казахстан	Экс СССР	30,6	84	1	0	15	0
Эритрея	Африка	48,4	м.ж.	м.ж	м.ж	м.ж	м.ж

Көрүнүп тургандай, Кыргызстанда автокырсыктардын саны эң тартиптүү деп эсептелген өлкөлөрдүн катарына кирген Нидерландияга салыштырмалуу 4,75 эсе көп, ал эми эң тартипсиз деп эсептелген Эритреяга салыштырмалуу 2,12 эсе аз экен.

Кыргызстанда 100 миң кишиден 23 киши автокырсыктан каза болот экен. Бул азбы, же көпшү? Алибетте, жүз миң кишиге эсептегенде, “Алдыңды карап пикир кыл, артыңды карап шүгүр кыл” (Кыргыз эл макалы) дегендей эле абалда экенбиз. Ал эми жалпы элдин абсолюттук санына салганда эң адам өмүрү бааланбагандардын катарына кирээрибиз шексиз.

Дүйнө жүзүндө жылына 1300000 (бир миллион үч жүз миң) адам жол кырсыгына кабылып, каза болот. Бириккен Улуттар Уюму (БУУ) адам өмүрүн алган жол кырсыктары көбөйүп жатканына тынчсыздануусун билдирүүдө. БУУнун Башкы ассамблеясы бул боюнча атайын резолюция кабыл алган. БУУ жол кырсыгына себепкер болгондорду жазалоо чаралары боюнча мыйзамдарды күчөтүү керектигин билдирүүдө. Дүйнөдө ноябрь айынын үчүнчү жекшембиси *жол кырсыгынын курмандыктарын эскерүү күнү* катары белгиленип келатат [2].

Кыргызстанда 10 жыл ичинде 45 миңден ашык жол кырсыгы катталып, андан 10167 киши каза таап, 61580 адам жаракат алган [3]. Кыргызстан Борбор Азиядагы жол кырсыктары эң көп катталган өлкөлөрдүн бири экенин эксперттер белгилеп келишет. Ушул эле 10 жылдын арасында табигый кырсыктардын айынан Кыргызстанда 1500 адам каза болгон. Демек, автокырсыктардын айынан, табигый кырсыктарга салыштырмалуу 6,7 эсе көп адам каза болот экен. Масштабы боюнча автокырсыктардын кесепетерин, согуш майданы менен салыштырса болот. Анткени, Афганистандагы моджахеддер менен Советтик аскерлердин согушунда 10 жыл аралыгында 15000 аскер каза болгондугу тарых барактарынан белгилүү.

Кыргызстандагы автокырсыктардан каза болгондордун 55% автомашиналардын ичинде, алардын арасынан 23% айдоочулар, 32% жүргүнчүлөр, 43% көчөдө жөө басып жүргөндөр арасында, 1% тен мотоцикл жана велосипед мингендер болушат экен [3,7].

Бишкек-Ош автожолу тууралуу негизги маалыматтар

Бишкек-Ош автомобиль жолу, Кыргызстандын калкы жыш жайланышкан, өлкөнүн түндүк-чыгыш тарабындагы Сары-Өзөн-Чүй өрөөнү менен өлкөнүн түштүк-батышын дагы Фергана өрөөнүн байланыштырган күрөө тамырды элестеткен, инфраструктуралык ири түзүлүш болуп эсептелет.

Учурда Бишкек–Ош автожолун тейлөөдө, жол оңдоочу иштеринде 3,5 миңден ашуун адам эмгектенсе, жолду бойлото жайгашкан тамактануу жайларында, автотейлөө ишканаларында, конок үйлөрүндө ж.б. тейлөө кызматтарында иштөө менен он миңдеген адамдар тиричилигин өткөрүүдө.

Кыргыз Республикасынын Бишкек-Ош автожолунун жалпы узундугу азыркы мезгилде 682 км ди түзүп, деңиз деңгээлинен 400-3586 м бийиктикке чейин аймактарды камтыйт. Бул автожолдо бийиктиги 3000 м ден ашкан 2 ашуу: Ала-Бел – 3175 м, Төө-Ашуу – 3215 м, кар көчкү коркунучтарынын уюгу болгон Чычкан капчыгайы, таш кулоо коркунучу бар Таш-Көмүр жана Кара-Көл шаарларынын ортосундагы кесме жолдор жана Кара-Балта суусун бойлогон капчыгай жайгашкан [3,6].

Ири инфраструктуралык түзүлүштүн милдетин аткарып, жарандарга жумуш ордун берип, тирчилик өткөрүү булагы болгон менен бирге эле, Бишкек-Ош автожолунда автокырсыктар да көп орун алып, адамдардын өлүмүнө, жарадар болушуна, материалдык чыгымдарга дуушар болушуна да себепкер болууда.

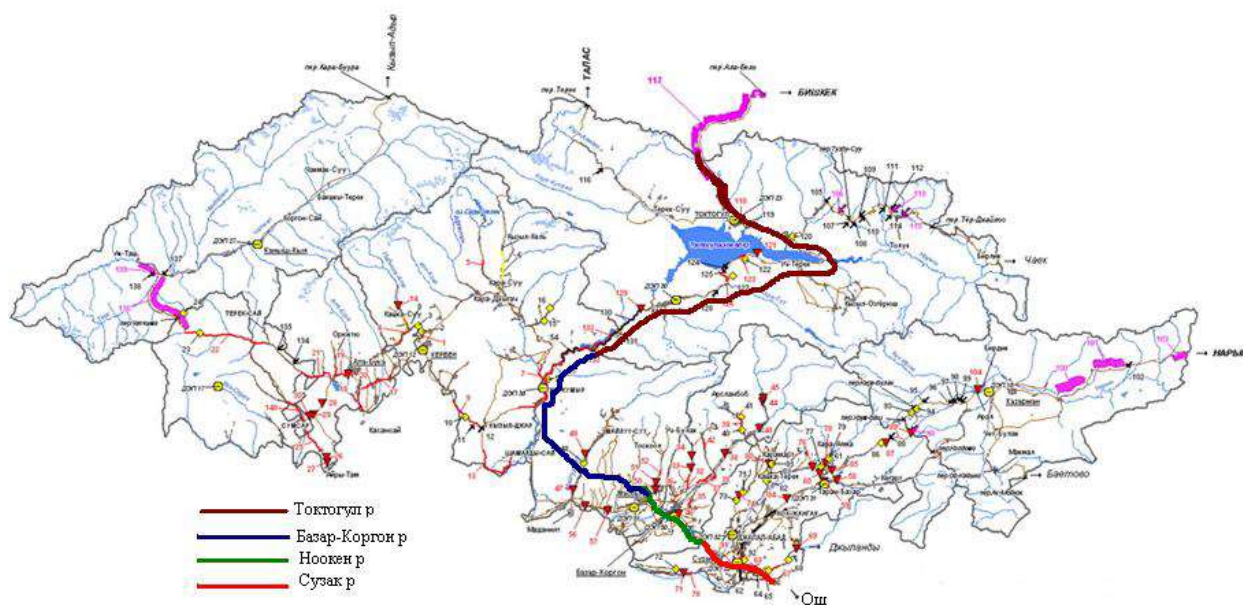
Жалал-Абад облусунда болгон бардык автокырсыктардын 34%ын, автокырсыктан каза болгондордун 40%ын, андан жабыр тарткандардын 39%ын Бишкек-Ош авто-жолунун облусту аралап өткөн бөлүгүндө орун алаары КРнын ӨКМнин кооптуу объекттерге, кубулуштарга байкоо салуу (мониторинг) кызматы тарабынан аныкталган [3].

Ош–Бишкек автожолун райондор бойунча бөлүктөргө бөлүнүшү

Автожолдун жарымынан көбү (369 км) Жалал-Абад областынын аймагы аркылуу өтөт. Жолдун бул бөлүгү, Жалал-Абад, Талас, Чүй облустарынын чек араларынын кесилишинде жайгашкан Ала-Бел ашуусунан башталып, Барпы ашуусун ашкандан кийин, Ош областынын Өзгөн району менен Сузак районунун чектеринин кесилиш сызыгынан аяктайт. Картада ар бир район өз-өзүнчө түстөргө белгиленип көрсөтүлдү (1–сүрөт).

Көрүнүп тургандай, Бишкек-Ош автожолунун Жалал-Абад облусунун аймагы аркылуу өткөн бөлүгү (369 км) райондор бойунча төмөнкүдөй 4 бөлүктөргө бөлүнөт:

- Токтогул районунун аймагы бойунча: 218–426 км (Бишкек шаарынан аралыгы), б.а. узундугу – 208 км;
- Ноокен районунун аймагы бойунча: 426–541 км (Бишкек шаарынан аралыгы), б.а. узундугу – 115 км;
- Базар-Коргон районунун аймагы бойунча: 541–562 км (Бишкек шаарынан аралыгы), б.а. узундугу – 21 км;
- Сузак районунун аймагы бойунча: 562–587 км (Бишкек шаарынан аралыгы), б.а. узундугу – 25 км.

1-сүрөт. Бишкек-Ош автожолунун Жалал-Абад областынын чеги аркылуу өткөн бөлүктөрү (райондор боюнча).

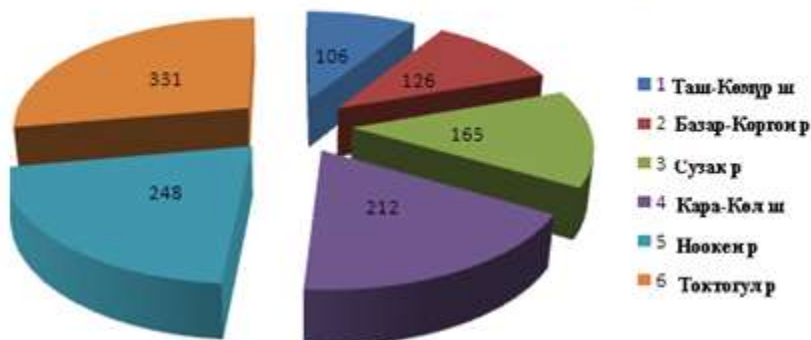
Кыргыз Республикасынын Ички иштер министрлигинин Жол кыймылынын коопсуздугунун камсыздоо башкы башкармалыгынын жана КРнын Стратегиялык изилдөөлөрдүн Улуттук институтунун маалыматтары боюнча [4,6], Бишкек-Ош автожолунда автокырсыктар эң көп орун алган бөлүктөр жана андан жабыр тарткандардын сандык көрсөткүчтөрү 2-сүрөттө келтирилди.

Көрүнүп тургандай, автокырсыктардын көбү ири шаарлар: Бишкек менен Кара-Балтанын, Ош менен Жалал-Абаддын ортолорундагы аралыктарда, кичи шаарлар: Кара-Көл менен Таш-Көмүрдүн ортосундагы аралык та, ири айылдар: Торкен менен Токтогулдун

2-сүрөт. Автожолдогу кырсыктар көп орун алган калктуу чөлкөмдөр. ортосундагы аралыкта, Чычкан, Кара-Балта сууларын бойлогон капчыгайларда, Суусамырды жана Үч-Теректи аралап өткөн, бурулушсуз түз жолдордо орун алат экен. Бул чөлкөмдөрдөгү автокырсыктардын сандык көрсөткүчтөрү 3-сүрөттө келтирилди.

Бишкек-Ош автожолунда 2015-2018-жылдар аралыгында катталган автокырсыктардын жылдык орточо саны

3-сүрөт.

Көрүнүп тургандай, Бишкек-Ош автожолунун Жалал-Абад облусун аралап өткөн бөлүгүндөгү автокырсыктардын басымдуу көпчүлүгү Токтогул жана Ноокен райондо-рунун аймагында жана Кара-Көл шаарынын ичинде, тегерек четинде орун алат экен.

Автокырсыктардын себептерин изилдеп, санын жана зыяндуу таасирлерин төмөндөтүү сунуштарын берүү үчүн зарыл болгон салыштырма көрсөткүчтөрдү, баалоо усулдарын иштеп чыгуу бул макалада каралып жаткан маселелердин уландысы болуп эсептелет.

Корутунду

- Автокырсыктар көрсөткүчтөрү бойунча Кыргызстандын дүйнө өлкөлөрүнүн арасыда эң жагымсыз орундардын бирин ээлеп, 100 миң кишиден 22,5 ке жакын киши автокырсыктан каза болоору, бул көрсөткүч бойунча эң тартиптүү деп эсептелген өлкөлөрдүн катарына кирген Нидерландияга салыштырмалуу 4,75 эсе көп, ал эми дүйнө жүзүндө эң тартипсиз деп эсеп-телген Эритрея өлкөсүнө караганда салыштырмалуу 2,12 эсе аз экендиги такталды.
- Кыргыз Республикасынын Бишкек-Ош автожолунун азыркы мезгилдеги жалпы узундугу 682 км ди түзүп, анын жарымынан көп, эң татаал бөлүгү (369 км) Жалал-Абад облусуна тийешелүү төрт райондун (Токтогул – 208 км, Ноокен – 115 км, Базар-Коргон – 21 км, Сузак району – 25 км) аймактарын аралап өтөөрү такталды.
- Жалал-Абад областында болгон бардык автокырсыктардын 34%ын, каза болгон-дордун 40%ын, жабыр тарткандардын 39%ын Бишкек-Ош автожолунун облусту аралап өткөн бөлүгүндө орун алаары аныкталды;
- Бишкек-Ош автожолунун Жалал-Абад облусунун аймагын аралап өткөн бөлү-гүндөгү кыймыл өзгөчөлүктөрүн, анда тынымсыз каттаган автоунаалардын айдоочу-ларынын чеберчиликтерин, физикалык, психологиялык абалдарын, автоунаалардын жана жолдордун техникалык абалдарын жана башка кырсык себептерин изилдеп, алдын алуу жана кесепеттерин жойуу иштерин илимий жолго койуу үчүн зарыл болгон салыштырма көрсөткүчтөрдү, автокырсыктын тескери таасирлерин баалоо усулдарын иштеп чыгуу, изилдөөнүн жакынкы келечектеги чечилүүчү маселелери экендиги белгиленди.

Пайдаланылган адабияттар жана маалымат булактары

1. Кыргыз Республикасынын статистикалык жылдыгы /А. Султанов редакциясын-да/ Кыргыз Республикасынын Улуттук статистика комитети - Бишкек, 2021, 482 барак.
2. Доклад о состоянии безопасности дорожного движения в мире: Краткий обзор. www.who.int/violence_injury_prevention/road_safety_status/2009.
3. Кыргыз Республикасынын аймактарындагы кооптуу жараяндарга жана кубу-луштарга мониторинг жүргүзүү жана болжолдоо / 10-ондолуп басылышы/ -Б., ӨКМ КР, 2012, -675 бет.
4. Карта: На каких дорогах Кыргызстана водители чаще всего попадают в ДТП. 13 августа 2018 г. <https://kaktus.media/378440> .
5. Josephine Jackisch, Dinesh Sethi, Francesco Mi, Европейские факты и Доклад о состоянии безопасности дорожного движения в мире 2015, Всемирная организация здравоохранения, 2015 г.
6. Масштабы, последствия и меры профилактики ДТП в Кыргызской Республике. Отчет Национального института стратегических исследований Кыргызской Республики. Бишкек, 2015, 88 с.
7. Аширалиев А. «Издөө-куткаруу иштерин жүргүзүү коопсуздугу» /Окуу китеп./ -Б. 2016. 194 б.